

ЦИВІЛЬНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ОСОБЛИВОГО ЗАХИСТУ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

Ірина ШОПНА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ України
м. Львів, Україна*

У ст.3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави¹. Для досягнення цієї цілі Україна ратифікувала (прийняла, визнала) низку актів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) – системи міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Перелік багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права, які використовуються у діяльності Збройних Сил України, містить назви більш ніж 60 правових актів, серед яких Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, Конвенція від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, та ін. Норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки².

Під час збройних конфліктів особи мирне населення має підвищену вразливість, оскільки не в змозі забезпечити свої базові права – на

¹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

життя, на особисту недоторканість та ін. У зв'язку з цим міжнародне законодавство виокремлює категорію цивільних осіб, які, на відміну від військовослужбовців, не можуть бути законною ціллю під час ведення бойових дій. Поняття цивільна особа визначено в міжнародному праві максимально широко, що породжує значні проблеми із визначенням правового статусу тої чи іншої конкретної особи. Попри те, звуження даного визначення навряд чи можливе, оскільки призвело б до позбавлення захисту значної кількості мирного населення³

Визначення цивільних осіб (населення) міститься у ст.1 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», однак бланкетний характер цієї дефініції, яка відсилає до Третьої Женевської Конвенції та ст.43 Додаткового протоколу 1 до Женевських Конвенцій з їх застарілою термінологією, потребує доктринальних тлумачень і дещо утруднює праворозуміння⁴. Спроба поєднати вимоги міжнародного гуманітарного права та національних правових актів в аспекті статусу цивільної особи була зроблена у підзаконному правовому акті – Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164⁵. Відповідно до її положень цивільна особа – це будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається міжнародним гуманітарним правом⁶. Однак, виходячи із наведених ознак цивільних осіб, до їх кола мають бути віднесені військовослужбовці Національної гвардії України, Служби безпеки

³ Падалка М. А. (2022). Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право, публічне управління та адміністрування. Вип. 6. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10>

⁴ Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні: Закон України від 8 липня 1999 року № 862-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>

⁵ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

⁶ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

України та інших державних мілітарних інституцій, оскільки останні не належать до Збройних Сил України. Але, як відомо, представники багатьох правоохоронних органів беруть участь у збройній відсічі повномасштабній російській агресії, що дещо суперечить сутності цивільної особи у розумінні міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку, виходячи із правового статусу військових формувань, правоохоронних органів, інших державних органів України та їх персоналу, беручи до уваги властивості правового положення комбатантів та некомбатантів, можна виокремити наступні ознаки цивільної особи у збройному конфлікті.

Цивільна особа як суб'єкт особливого захисту у збройному конфлікті має наступні ознаки:

1) вона знаходиться або знаходилася на території держави (у тому числі окупованій), де ведуться бойові дії або здійснюється дистанційне вогневе ураження з території, що контролюється противником;

2) не є військовослужбовцем збройних сил чи інших військових формувань, добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

3) не бере на постійній або тимчасовій основі участі у збройному конфлікті або припинила таку участь внаслідок звільнення зі збройних сил чи інших військових формувань, виходу зі складу добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

4) не здійснює на постійній основі функцій медичного, психологічного, інформаційного, релігійного та іншого забезпечення діяльності збройних сил та інших військових формувань, що передбачає постійне знаходження у місцях дислокації військових формувань, виконання наказів їх командирів/начальників та додержання військових дисциплінарних вимог.